विष्णोःसृष्टिंतुकेचिदाहुरनैपुणाः । अतृप्तस्यैवभोगार्थंक्रीडार्थंतुविपश्चितः । साचक्रीडास्वभावोस्यकुतोतृ
स्यास्पृहाविभोरितिहरिवंशेषु ॥१५॥खं०॥१॥विष्णुस्तुरीयरूपेणद्वादशांतेव्यवस्थितः । मुक्तानांप्राप्यरूपो
सौव्यवहारेनदृश्यते । सम्यक्समाहितानांतुप्राप्तानांषोडशींकलां । अपरोक्षदृशांक्वापितुरीयंदृश्यतेपदं ।
अंतर्बहिश्चसौक्षंचसमाधिज्ञानमेवच । बहिःशब्दादिकंजानन्पश्यन्स्वप्नंतथैवच । यदाभवतिसावस्थाह्युभय
ज्ञानशब्दिता । एतत्सर्वंतुरीयेणरूपेणनकरोत्यजः । सर्वज्ञानप्रदश्चापिमुक्तस्यैवतुरीयकइतिब्रह्मांडे। अमु
क्तस्यत्वदृश्यत्वात्षोडशींवाकलामृते । तुरीयोदृष्टइत्युक्तोग्रहणादेरगोचरः । विनामुक्तिंततस्तेनाव्यवहार्य
इतीरितः । जाग्रदादिप्रवृत्तिस्तुलक्षणंह्यनुमापकं । अलक्षणस्तद्राहित्यादचिंत्यस्ततएवच । ततएवह्यनिर्दे
श्यश्चिदानंदैकलक्षणः । मुक्तस्यसर्वव्यापारहेतुरेवतुरीयकः । एकःप्रधानउद्दिष्टआत्मापूर्णत्वतःश्रुतः । तदे
वास्यस्वरूपंयदैकात्म्यंतेनकीर्तितः । प्रत्ययोज्ञानरूपत्वात्सारआनंदरूपतः । प्रपंचोविस्तृतेर्विष्णुःशमआ
नंदरूपतः । उत्कृष्टानंदरूपत्वादुपशब्दःप्रकीर्तितः । प्रपंचंदेहबंधाख्यंतुरीयःशमयेद्यतः । प्रपंचोपशमस्ते
नाप्युक्तःसभगवान्प्रभुः। निर्दुःखसुखरूपत्वाच्छिवशब्दःश्रुतौश्रुतः। अन्यथाप्रत्ययोद्वैतंशमयेत्तंयतोहरिः।

मांडू० अद्वैतस्तेनचोद्दिष्टस्तुरीयःपुरुषोत्तमइतिमाहात्म्ये । अपेक्ष्यवस्तुयाथार्थ्यंद्वित्वमन्यस्वरूपता । इण्गतावि भाष्यं
॥५॥ तिधातोश्चतज्ज्ञानंद्वैतमुच्यतइतिसंकल्पे । सआत्मासविज्ञेयइतिसोयमात्माचतुष्पादितिचतुर्धाविभक्तउच्य खं० २
तेउपसंहारार्थं । सोयमात्माध्यक्षरमितिपृथगारंभात् । विश्वादिरूपोयस्त्वात्मासविज्ञेयोमुमुक्षुभिः । निर्वि
शेषोपिभगवांश्चतुर्धासमुदीरितइतिप्रत्यये ॥१॥ सर्वदुःखानांनिवृत्तेःकारणभूतस्तुरीयोदेवः । हरिस्तुरीयरू
पेणमोक्षदःसंप्रकीर्तितः । देवःससर्वजीवानांगम्यत्वात्समुदीरितः । भावाजीवाःसमुद्दिष्टाभवंत्येतेयतोविभोः
ईशानामपिमुक्तानांईशानःसोननाच्छुतइतिप्रत्याहारे ॥२॥ कार्यकारणबंधस्यतदधीनत्वतोविभुः । विश्वा
दिरूपोभगवान्बद्धइत्युच्यतेश्रुतौ । कुतोबंधःपरस्यास्यबंधेशस्यचिदात्मनइतिच । सबद्धःसदुःखीसबंधय
तिसदुःखयतीति । सजीवःसप्रकृतिःसजीवयतिसप्रकरोतीति । सोवरःसोनित्यःसोवरयतिसोनित्ययतीति
कौषारवश्रुतिः । विष्णोर्गुणोक्तिपरताममनित्यंसुरेश्वराः । तदर्थमन्यद्वचनमतस्तस्यविरोधियत् । तन्ममा
र्थोनहिक्वापिसाहंतत्स्मरणात्सदा । सरस्वतीतिसंप्रोक्तातस्माज्ज्ञेयाहरेर्गुणाइतिमहोपनिषदि ॥३॥ नात्मा ॥६६७॥
नंनपरांश्चैवनसत्यंचापिनानृतं । प्राज्ञःसंवेदयेत्किंचिज्जीवकालतमोविना । सुप्त्यवस्थांसुखंचापिविनाना

न्यत्प्रदर्शयेत् । सर्वंतुदर्शयेन्मुक्तौतुरीयःपरमेश्वरइतिप्रत्यये । स्वतंत्रेकर्तृशब्दःस्यात्प्राज्ञस्यावेदनंयथा ।
सर्वप्रदर्शकेचैवतुरीयेसर्वदर्शनमितिब्रह्मतर्के ॥४॥ निद्रायुतास्तुविश्वाद्यास्तदधीनायतोहिसा । यथाभृत्य
युतःस्वामीनह्यज्ञानंपरात्मनइतिच । अभेदमपितद्ब्रह्मबहुरूपंविशेषतः । करोतिनकरोतीतिव्यवहार्यंस्वश
क्तितइतिच । नसंवेदयतीत्यस्वीकारेतुर्यंतत्सर्वदृक्सदा । द्वैतस्याग्रहणंतुल्यमुभयोःप्राज्ञतुर्ययोरितिचवि
रुद्धं । द्वैतग्रहणाकारणत्वंतुल्यमित्यर्थः । द्वैतंनग्राहयेत्तुर्योनचप्राज्ञःकथंचन । द्वैतग्रहणबीजंतुनिद्राप्राज्ञं
समाश्रितेतिप्रकटश्रुतिः ॥५॥६॥ विपरीतज्ञानादपिविपरीतज्ञानांतरंजायते ॥७॥ अनादिमाययाविष्णो
रिच्छयास्वापितोयदा । तयाप्रबोधमायातितदाविष्णुंप्रपश्यतीतिप्रकाशिकायां ॥८॥ तन्वास्वस्वामिसंबं
धःप्रपंचोस्यशरीरिणः । वस्तुतोसौनचैवास्तिपरमस्यवशेयतः । तन्वादिकस्तथाप्येषह्यभिमानात्प्रदृश्यते ।
अतःसविद्यतइतिह्यंगीकारोभवेद्यदि । तथापिभगवज्ज्ञानात्सनिवर्तेदसंशयइतिब्रह्मतर्के । अद्वैतमन्यथा
ज्ञातंपरब्रह्मादिवस्तुतत् । द्वैतंद्विधाज्ञातंअन्यथाज्ञातमज्ञैः । परमार्थतःपरमेश्वरात् । तस्यैवमायामात्रंतदि
च्छयानिर्मितं । तदन्यथाज्ञानंतस्मात्तदिच्छयैवनिवर्तते । परेणब्रह्मणायत्तुद्विधानज्ञातमंजसा । तदद्वैतं

मांडू० परंब्रह्मतदेवज्ञातमन्यथा । जीवेनद्वैतमुद्दिष्टंमिथ्याज्ञानंतदेवच । परमार्थात्पराद्विष्णोर्जातमिच्छावशाद भाष्यं
नु । मायेतीच्छासमुद्दिष्टामायामात्रंतदुद्भवं । उत्तमत्वात्परार्थोसौभगवान्विष्णुरच्युतइतिच । अनन्यथा
॥ ६ ॥ इतमवगतमद्वैतं द्वैतंवस्तुस्वरूपापेक्षयाद्विधाह्यन्यथाज्ञातमित्यर्थः॥ ९ ॥ अतोविकल्पःशरीरादिसंबंधः । खं० ३
केनचिदज्ञानादिनाकारणेनकल्पितोप्युपदेशान्निवर्तते । अयंसतांवादः । ज्ञातेसतिपरब्रह्मणिद्वैतमन्यथा
ज्ञानंनिवर्ततइति । विकल्पोदेहबंधादिःकेनचित्कारणेनतु । कल्पितोविनिवर्तेतगुरुवाक्यादसंशयः ।
एषएवसतांवादोज्ञातेब्रह्मणितत्त्वतः । निवर्ततेन्यथाज्ञानंततआनंदमेत्यसावितिच ॥१०॥खं० ॥२॥ अधि
कंसर्वतः अविनाशिचेत्यध्यक्षरं । अधिकाएवमात्राअंशायस्यतदधिमात्रं । अइत्यनेनाभिधानेनाक्रिय
तइत्यकारः । तत्रपूर्वोक्तोवैश्वानरः । प्रथमामात्रेत्याद्यनुवादः । अकारइत्यादिकंविधेयं । प्राज्ञस्तैजसश्चा
दिरस्येत्यादिमान् । सुप्तेरुत्थानेप्राज्ञाद्विभक्तोभवतिविश्वः । स्वप्नादुत्थानेतैजसात् । आदिश्चास्योपासक
स्यभवति ॥ १ ॥ शरीराभिमानादुत्थाप्यकर्षतीत्युत्कर्षः । निद्राविषयानुभवश्चानेनक्रियतइत्युभयत्वं ॥६६८॥
समानःसर्वेषांमध्यस्थोभवति । मितेरंतर्गमनात् । अधिकत्वाच्चनित्यत्वादध्यक्षरमुदाहृतः । येंशास्तस्यतु

सर्वेपिपूर्णाःप्रत्येकशःप्रभोः । अतोधिमात्रमुद्दिष्टोमात्राअंशाउदाहृताः । श्रुतःसविष्णुरोंकारओमित्या क्रियतेयतः । आद्यस्तदंशोह्याप्तिःस्याद्विषयानाप्येद्यतः । जीवस्यतुयतःप्राज्ञात्तैजसाद्वासमुत्थितः । अविभागोपिभगवानादिमांस्तेनकीर्तितः । तस्मादुत्पद्यतेमुक्तःसज्ज्ञानानंदलक्षणः । आप्नोतिविषयान्सर्वान्निद्रायाविषयस्यच । उभयोःकारणत्वेनह्युभयस्तैजसःस्मृतः । देहाभिमानादुद्धृत्यकर्षतिस्वप्नमंडले । उत्कर्षत्वंततस्तस्यतज्ज्ञानीज्ञाननित्यतां । आप्नोतिदेहादुत्कृष्यस्वात्मानंसर्वमोक्षिणां । मध्यस्थःसभवेत्स्वेह्यद्दोषाभावाच्चसर्वशः ॥ २ ॥ स्वात्मन्यंतर्गमयतिमानमंतर्गतिःस्मृता । जीवमंतर्गतंकृत्वातज्ज्ञानलयकृद्यतः । प्राज्ञोमानमपीतिश्चतज्ज्ञोप्येवंविमुक्तिगः । व्याप्त्यांतर्गमयेत्सर्वदुःखाद्यंतुविलापयेत् । अणूनामपिजीवानांप्रकाशोव्यापकोभवेत्। अंडमात्रेबहिश्चापिदेवतानांयथाक्रमं। अतोंतर्गमनंमुक्तौजीवेषुजगतोभवेदितिब्रह्मतर्के ॥ ३ ॥ मात्रासंप्रतिपत्तौ अंशध्याने । आदिमत्त्वंविश्वस्यविद्यते । तदुपासकस्यापि भवतीत्यादिसामान्यं ॥ ४ ॥ अमात्रेप्यगतिर्नविद्यते। प्रतिदिवसंविभागएकीभावश्चविद्यतेविश्वादीनां। तुरीयस्यतन्नविद्यतइत्यमात्रः । विश्वादीनांव्यवहारकारणत्वंविद्यते तुरीयस्यतन्नविद्यतइत्यतोगम्यत्वम

 पिनास्तीत्याशंकांनिवारयतिअगतिर्नविद्यतइति । आत्मानसंविशतीतिगतिवचनात् । आदिमत्त्वेनसा
॥ ७ ॥ मान्यमुपास्येनभवेदिति । उपासकस्यसंजानन्सर्ववंद्योभवेत्पुमान् । सामान्यत्रयमप्येतत्तुल्यंमुक्तिगतत्व
तः । अमात्रत्वंतुरीयस्यत्वविभागाद्दिनेदिने । जाग्रदादेरकर्तापिगम्योसौज्ञानिनांभवेदितिच । आदिम
त्वादिसामान्यंतुल्यंमोक्षोपभोग्यतः । अमात्रत्वंतुरीयस्याप्यविभागाद्दिनेदिनइत्यात्मसंहितायां ॥ ५ ॥
॥ ८ ॥ खं० ॥ ३ ॥ आत्मैवभूत्वाऽन्याभिमानंत्यक्त्वापरमात्मनैवपरमात्मानंप्रविशत्युपासकः । अव्यव
हार्यत्वादिकमत्रसममितिदर्शयितुंपुनरप्युक्तमव्यवहार्यत्वादिकं । तुरीयंनादनामानंहरिंज्ञात्वापरंपदं ।
तमेवप्रविशेच्छुद्धरूपीतत्सदृशात्मवान् । ज्ञानानंदौचशक्तिश्चतथापिनसमाःक्वचित् । विमुक्तस्यापिजीव
स्यपारतंत्र्यंचनित्यदा ॥ १ ॥ चतूरूपस्यास्यविष्णोर्नामप्रणवइत्यपि । जाग्रदादिप्रणयनात् ॥ २ ॥ ३ ॥
सएवब्रह्मबृंहणात् ॥ ४ ॥ ओमित्याक्रियमाणत्वादोंकारःसप्रकीर्तितः । आदिमत्त्वादयोह्यर्थाओमित्यस्य
श्रुतौश्रुताः । अपूर्वःकारणाभावान्नाशाभावादनंतरः । पराधीनस्थित्यभावादनपरउदाहृतः । सर्वगत्वा
दबाह्यश्चतंज्ञात्वाविप्रमुच्यतइतिच ॥ ५ ॥ परत्वमपरत्वंचविष्णोरेकस्यवैयदा । श्रूयतेनतुसामर्थ्यभेदस्त

त्रकथंचन । अवतारस्यपूर्वत्वात्पौर्वापर्यमुदाहृतमितिब्रह्मतर्के । पूर्वावतारेपश्चिमावतारेपिपूर्णएवेतिप्रण वोह्यपरंब्रह्मेत्यादेरर्थः ॥ खं० ॥ ४ ॥ एकोपिनिर्विशेषोपिचतुर्धाव्यवहारभाक् । यस्तंवंदेचिदानंदंविष्णुं विश्वादिरूपिणं ॥ इतिश्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादाचार्यविरचितंमांडूकोपनिषद्भाष्यंसंपूर्णं ॥ ॥

॥ मांडूकभाष्यंसंपूर्णं ॥